

TILSHUNOSLIKDA PEDAGOGIK TERMINLAR TADQIQI

*Husanxo'jayev Obidxon,
NamDU tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogic terminologiyaning lingvistik jihatdan o'rganilishiga oid tadqiqotlar tahlil qilinadi. Tadqiqotlarga munosabat bildiriladi.

Kalit so'zlar: pedagogika, tadqiqot, terminologiya, leksikografiya, tilshunoslik, lug'at, tezaurus, sistema, tamoyil.

So'nggi yillarda "termin" o'zbek va jahon tilshunosligida eng muhim tadqiqot obyekti bo'lib kelmoqda. To'g'ri, "termin" tushunchasiga aniqlik kiritish muammosi bir necha avlod vakillari diqqat-e'tiborida bo'lgan. Biroq shuni ta'kidlash joizki, bugungi ijtimoiy hayotdagi tub burilishlar: ilm-fan rivoji, texnika taraqqiyoti, iqtisodiy islohotlar terminni tadqiq qilishni taqozo etmoqda. [10.11] Fikrimizcha ham, barcha sohalarda bo'layotgan o'zgarishlar terminlar sistemasini yanada chuqur tahlil etishni ko'rsatmoqda. O'z navbatida, V. M. Leychik shu masala yuzasidan to'xtalib, shunday deydi: "Agar XX asr birinchi yarmida tilshunoslar terminni lug'at tarkibining uzoq bir periferiyasi sifatida qarashgan bo'lsa, bugungi kunda, ilmiy texnika inqilobini boshdan kechirganimizdan keyin unga munosabat keskin ravishda o'zgardi. Ayrim mutaxassislar hisob-kitobiga ko'ra rivojlanayotgan tillardagi yangi leksikaning 80-90%ni terminlar va boshqa maxsus LB (leksik birlik)lar tashkil etishini inobatga olish kerak, chunki ko'p olimlar tomonidan e'tirof etiladigan "til intellektuallashuvi" ma'lum darajada tilda maxsus leksikaning keng qo'llanilishi bilan bog'liq"[10.11].

Rus olimasi I. V. Kichayeva ta'kidlaganidek: "Pedagogik terminologiyaning keng ko'lamda o'zgarib borishi yangi tasavvurlarni yuzaga keltiradi, an'naviy pedagogik leksikografiya an'anaviy tamoyillar asosida yangi tasavvurlarni yuzaga keltira olmaydi. Pedagogik terminlarning tez sur'atlar bilan amaliy natijalarga erishuvi yangi lug'atlar va yangi tasavvurni yuzaga keltiradi." [2.18]

XX asrning so'nggi va XXI asrning boshlarida rus lug'atshunosligida pedagogik terminologiya sohasida katta yutuqlarga erishildi. "Rossiyskaya pedagogicheskaya ensiklopediya" (1993-1998) va "Pedagogicheskiy ensiklopedicheskiy slovar" (2002) larning nashr etilishi, shuningdek, bir qator pedagogik o'quv va tezaurus lug'atlarning o'quv jarayoniga tatbiq etilishi ta'lim tizimida faoliyat olib borayotganlarni yangi tasavvurlar bilan boyitdi.

O'zbek pedagogik terminologiyasida ham sezilarli yutuqlarga erishildi. Taniqli olim R. X. Djurayev va boshqalar hamkorligidagi "Pedagogik atamalar lug'ati" (2008), J. Hasanboyev va boshqalar hamkorligidagi "Pedagogika fanidan

izohli lug‘at” (2006), G. Ibragimova to‘plagan va tuzgan ”Ta‘lim - tarbiya tizimiga oid atama va izohli lug‘atlar to‘plami“ (2010) ning yuzaga kelishi o‘zbek pedagogik terminologiyasini yangi pedagogik terminlar tasavvuri bilan kengaytirdi.

Ma‘lumki, keyingi yillarda pedagogik terminologiyaning ko‘lami kengaydi. Nafaqat, ilmiy va o‘quv jarayonda, shuningdek, internet tizimida ham pedagogik terminologiya bilan bog‘liq terminlarning yuzaga kelishi bu sohada bir qator ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo etadi. Demak, pedagogik terminologiyani keng ko‘lamda o‘rganish va tahlil etish lingvistika va pedagogika fanlari uchun yangicha yondashuv asosida ish olib borishni belgilaydi.

Tabiiyki, har qanday tilda nafaqat yangi leksik birliklar paydo bo‘ladi, shuningdek, semantik strukturasi ham o‘zgarishlar yuz beradi. Yangi so‘z ma‘nolari hosil bo‘ladi. Til lug‘at tarkibiga kirib kelgan so‘zlar yangi ma‘no bilan yangi tushunchani ifodalaydi. Bunday holat pedagogik terminlarda ham o‘z ifodasini topadi. Anglashiladiki, insonning intellektual va ijodiy faoliyati bilan bog‘liq ilm-fan, texnikaning tez sur‘atlarda rivojlanishi har qanday tilda yangi terminlarning paydo bo‘lishi, lug‘at tarkibidan joy olishiga sabab bo‘ladi. Jumladan, milliy ta‘lim sistemasidagi yutuqlar, shuningdek, jahon ta‘lim sistemasida faol ishlatilayotgan terminlardan milliy ta‘lim tizimida foydalanishi lug‘at boyligimizni ta‘lim oid terminlar paradigmasi bilan kengaytiradi.

Shu o‘rinda ta‘kidlash joizki, zamonaviy pedagogik ta‘lim va tarbiyaning rivojlanib borishi, jahon, jumladan, o‘zbek pedagogikasi fanida ham yangi nazariy va amaliy tadqiqotlarni yuzaga kelishi ham pedagogik terminosistemani antropotsentrik yondashuv asosida o‘rganishni talab etmoqda. Sohada olib borilayotgan nazariy va amaliy tadqiqotlar natijasida yangi pedagogik terminlar bilan boyib borishi milliy pedagogikada ilg‘or innovatsion g‘oyalarning nazariy-amaliy ahamiyatini kuchaytirmoqda. Ma‘lum bo‘ladiki, nazariya va amaliyotni chuqur o‘rganish yangi innovatsion g‘oyalarning kelib chiqishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Albatta, zamonaviy ilmiy tadqiqotlardagi fanlararo aloqadorlikning ilmiy natijalari katta innovatsion yutuqlarga olib kelishini ham davr ko‘rsatmoqda. Ana shu innovatsion yutuqlarning nazariy va amaliy ahamiyatini jamiyatga tatbiq etishda til muhim vazifani bajarmoqda. Demak, ilm va fanning innovatsion yutuqlar bilan rivoj topishi tilning yangi terminlar bilan kengayishiga imkon yaratmoqda.

Anglashiladiki, til doimiy rivojlanib boruvchi belgilar sistemasidir. Unda yangi so‘zlar paydo bo‘ladi, bir tildan boshqa tilga so‘zlar o‘zlashadi va o‘zlashgan so‘z qabul qilgan tilning lug‘at boyligiga aylanadi. Bu terminlarga ham xos hisoblanadi.

Shu o‘rinda rus olimi G.I. Saransevning fikrlari e‘tiborga loyiq. U pedagogik terminlarning xorijiy va milliy pedagogikaga tez sur‘atlar bilan kirib kelishini quyidagicha izohlaydi:

- 1) ijtimoiy, iqtisodiy o‘zgarishlarning xalqaro jarayonda ro‘y berib borishi;
- 2) pedagoglarning g‘arb pedagogik konsepsiyalarini kuzatib borishi;
- 3) novator pedagoglar o‘zlarining amaliyot ishlarida yangi pedagogik terminlarni qo‘llashi va uni pedagogika faniga olib kirishi;
- 4) pedagoglarni doimiy ravishda jalb qilib kelingan mafkuraviy ishlarga jalb qilmaslik;
- 5) intergrativ – differensiallikning keng ilmiy doiradagi tadqiqotlarda olib borilishi.[6. 10]

Fikrimizcha, G. I. Saransevning rus pedagogik terminologiyasiga bo‘lgan qarashlari o‘zbek milliy pedagogik terminologiyasining kengayib borishi bilan o‘xshashlikka ega. Chunki bunday holat o‘zbek milliy pedagogikasi terminlarida ham yuz bergani ma‘lum.

A. Sh. Sobirovning ta’kidlashicha, 1994-yilda N. Usmonov “O‘zbek tilining pedagogik terminologiyasi” mavzusida nomzodlik ishi yoqlagan edi.

O‘tgan yillar ichida xalq maorifi tizimiga uzuluksiz ta’lim tizimi, *DTS (Davlat ta’lim standartlari), reyting, test, kollej, akademik litsey, pedagogik innovatsiya, masofadan turib o‘qish, kompyuter tenologiyasi, modul usuli, gistogramma, bakalavr, magistr, audio-video* kabi behisob leksemalar kirib keldi, yuqorida tilga olingan monografiyada ularning birortasi ham keltirilmagan. Demak, pedagogik atamalar tizimi yangi sifat bosqichiga ko‘tarildi. Endi uni davr ruhiyatiga moslab ideografik planda qaytadan tadqiq qilish lozim. [8.124] A. Sh. Sobirov to‘g‘ri ta’kidlagandek, o‘zbek tilshunosligida pedagogik terminlar yirik monografik planda hozirga qadar ham tadqiq etilmadi.

XX asrning so‘ngi yillari va XXI asrning boshlarida nafaqat jahon tilshunosligida, jumladan, turkiy tilshunoslikda ham pedagogik terminlarning lingvistik tadqiqiga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarning ko‘lami kengaydi. Orudjaliyeva Asiya Sattar qizining ozarbayjon tilidagi pedagogik terminlarning lingvistik tahliliga bag‘ishlangan ”Lingvisticheskiye osobennosti pedagogicheskix terminov v Azarbaydjanskom yazыkom” nomzodlik dissertatsiyasi[4.19], M. Dj. Rejapovanning turkman tilidagi pedagogik terminlarining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib beruvchi nomzodlik dissertatsiyasi[5.22], shuningdek, N. O‘. Usmonovning o‘zbek tilidagi pedagogik terminlarning o‘ziga xususiyatlarini ochib beruvchi nomzodlik dissertatsiyasi[9.23] ni ko‘rsatish mumkin.

Keyingi yillarda tilshunoslikda pedagogik terminlarning lingvistik tadqiqi bir qator tilshunoslar tomonidan amalga oshirildi. Jumladan, pedagogik terminlarning

qiyosiy tahlili bag'ishlangan ilmiy tadqiqot bilan bog'liq bir qator ishlarni kuzatishimiz mumkin. Z. K. Samiyevning "Lingvisticheskiye analiz terminologii otrasli obrazovaniya" (na materiale tadjikskogo inemeskogo yazыkov)[7.25] mavzusidagi dissertatsion ishida ta'lim bilan bog'liq pedagogik terminlarni tojik va nemis tillarida qo'llanishi muqoyasa qilinadi. Har ikki til ta'lim tizimidagi terminlarning o'ziga xususiyatlari tahlil doirasiga tortiladi. Ta'lim tizimidagi o'xshash va farqli tomonlar ochib beriladi. B. R. Djurakulov nomzodlik dissertatsiyasida [1] tojik va ingliz tili ta'lim tizimidagi o'xshash va farqli tomonlarga e'tibor qaratib, qiyosiy tahlil etadi. Shuningdek, E.M. Yusufaliyev nemis va o'zbek tillari materiallari asosida ta'lim-tarbiya terminlari qiyosan tahlil etadi. Bunda pedagogika fanining terminologik apparatini funksional hamda struktur nuqtayi nazardan o'rganadi va nemis va o'zbek tillaridagi fundament pedagogik tushunchalarni ifodalovchi "Bildung" va "Erziehung "Ta'lim" va "Tarbiya" terminlarini chog'ishtirib o'rganib, ularning terminologiyasiga e'tibor qaratadi.[11.52] Pedagogik terminlar ayrim tilshunoslar tomonidan maqola [3] tarzida ham berildi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, o'zbek tilshunosligida N. O'. Usmonovdan keyin monografik planda pedagogik terminologiya lingvistik tadqiq etilmadi.

Anglashiladiki, mazkur ilmiy tadqiqot ishida XX asr oxirlari va XXI asrda o'zbek tiliga o'zlashgan pedagogik terminlarning lingvistik tahlilini ochib berish nazarda tutildi. Chunki mustaqillikka erishganimizdan so'ng milliy pedagogika tizimiga behisob yangi leksik birliklar kirib keldi. Bu kirib kelgan pedagogik terminlar ta'lim tizimining barcha sohalarida faol qo'llana boshlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Джуракулов Б.Р. Структурно-семантический анализ педагогических терминов в разносистемных языках (на материале таджикского и английского языков). <https://www.tgpu.tj>>Jurakulov B.R> avto_ru
2. Кичева И.В. Формирование понятийно-терминологической системы педагогики в 90 -е годы XX века. автореферат дисс.на соис.учен.степен.док.пед. наук. Пятигорск. 2004. С.18.
3. Комилова Д. Педагогик терминларнинг ўрганилишига доир. Ўзбек тили ва адабиёти. 2011. №6. 103-106 б.
4. Оруджалиева Асия Саттар кызы. Лингвистические особенности педагогических терминов в Азербайджанском языке. Автореферат. дисс. на учен. степ.кан.филлол.наук. Баку, 1990. -С. 19.
5. Режапова М.Дж. Педагогическая терминология туркменского языка. Автореферат. канд.диссер. Ашхабад. 1992. -С.22.

6. Саранцев Г.И. О гуманитаризации, технологизации и стандартизации образования. //Педагогика. 1998. №8, С.10.
7. Самиев З.К. Лингвистический анализ терминологии отрасли образования (на материале таджикского и немецкого языков). Автореферат. дисс. на соис. учен. степ. кан. фил. наук. Душанбе. 2014. - С. 25. <http://www.rtsu.tj>
8. Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш.-Тошкент, Маънавият. 2004. 124-бет.
9. Усмонов Н.Ў. Ўзбек тилининг педагогик терминологияси. Афтореферат. филол.фан.ном.илмий. дар.олиш. учун. ёзил. Тошкент. 1994.23-б.
10. Ширинова Е.Т. Ўзбек тили банк терминологияси. -Тошкент., Фил.фан.бўйича фалсафа фан.док.(PhD) дисс. 2020.11-бет.
11. Юсуфалиев Э.М. Таълим ва тарбияга оид педагогик терминларнинг лингвистик тадқиқи (немис ва ўзбек тиллари материаллари асосида). Филолог. фан. бўй. фалсафа. док (PhD)дисс. автореферати. Андижон. 2022.-Б.52.